

Ks. Tomasz Jelonek

Próba klasyfikacji biblijnych gatunków literackich

Podstawową prawdą odnoszącą się do Biblii jest stwierdzenie, że Bóg do ludzi przemówił w Piśmie Świętym przez ludzi i na sposób ludzki¹. Dlatego Pismo Święte jest słowem Bożym w ludzkiej szacie literackiej. Ten sposób przemówienia jest dostosowany do człowieka i pozwala mu spotkać się ze Słowem Boga, jest on równocześnie wyrazem znizenia się Boga ku człowiekowi. *Jak Słowo Boże (Logos – Chrystus) zstąpiło do nas i przyjęło ciało ludzkie na siebie ze wszystkimi właściwościami i słabościami (Hbr 5, 2), tak słowo Boże spisane dochodzi do nas ze wszystkimi niedoskonałościami ludzkimi. Mowa Boża upodobniła się do mowy ludzkiej, Pismo Święte do pisma człowieka².*

Podstawowym uwarunkowaniem ludzkiej mowy i pisma jest ich osadzenie w ramach historii człowieka. Każdy tekst należy do swojej epoki, w której powstał i której cechy charakterystyczne nosi na sobie. Właściwe odczytanie tekstu możliwe jest dopiero po uwzględnieniu jego historycznego kontekstu. Do tego kontekstu należą także różne sposoby wyrażania myśli. Ta sama myśl w różnych okolicznościach może być wypowiedziana odmiennymi sposobami, a dany sposób wypowiedzi w odmiennych sytuacjach może otrzymywać odmienne znaczenia.

Na przykład, ideę zależności człowieka od człowieka, którą można wykorzystać jako model sytuacji człowieka, który poddany

¹ Prezentowana tu rozprawa została wygłoszona na 35 Sympozjum Biblistów Polskich w Przemyślu 18 września 1997 roku.

² A. KLAWEK, *Znaczenie Konstytucji o Objawieniu*, Znak 19 (1967) 152, s. 170.

jest Bogu i jedynie od Niego może spodziewać się zmiłowania, w starożytności oddawał obraz niewolnika, w średniowieczu walsala, a w sytuacji gospodarki kapitalistycznej proletariusza. Ta sama idea w zależności od warunków historycznych wyraża się odmiennymi formami, a zawsze posiada to samo znaczenie.

Mamy także zjawisko przeciwne. Tekst, który powstał w pewnej sytuacji historycznej, w innej może nie odpowiadać pierwotnej myśli i trzeba go dopiero właściwie interpretować. Jako przykład może służyć znany tekst z Listu św. Pawła do Rzymian:

Każdy niech będzie poddany władzom, sprawującym rządy nad innymi. Nie ma bowiem władzy, która by nie pochodziła od Boga, a te, które są, zostały ustanowione przez Boga. Kto więc przeciwstawia się władzy – przeciwstawia się porządkowi Bożemu.

(Rz 13, 1–2)

Paweł, obywatel rzymski, korzystający z porządku, jaki wprowadziła Pax Romana, przedstawia sprawę władzy i posłuszeństwa względem niej w cytowanych wyżej słowach. Ale już Apostołowie w Jerozolimie wobec Sanhedrynu, a więc władzy religijnej, wypowiadają słowa:

Rozsądźcie, czy słuszne jest w oczach Bożych bardziej słuchać was niż Boga?

(Dz 4, 19)

Poprawne rozumienie myśli zawartej w tekście Pawłowym wymaga uwzględnienia także sytuacji, gdy władza sprzeciwia się, a nawet walczy z Bogiem. Pozostaje prawdą pochodzenie władzy jako takiej od Boga i konieczność zachowania porządku społecznego, który jest wyrazem woli Bożej, ale sprzeciw wobec władzy jest w pewnych sytuacjach także obowiązkiem moralnym.

Przytoczony przykład pokazuje, że każdy tekst biblijny wymaga odpowiedniej interpretacji, a ściśle werbalne jego odczytywanie, nazwane *lekturą fundamentalistyczną*, zostało bardzo ostro osądzone w dokumencie Papieskiej Komisji Biblijnej *O interpretacji Pisma Świętego w Kościele*.

Historyczne uwarunkowanie tekstów biblijnych i zwrócenie uwagi na fakt przyjęcia przez Słowo Boże cech ludzkiego sposobu wyrażania myśli, prowadzi nas do niezwykle ważnej problematyki gatunków literackich w Biblii.

Ażeby z tekstów biblijnych można było wydobyć ich właściwe pouczenie, trzeba – podobnie jak to ma miejsce w odniesieniu do wszystkich tekstów literackich – na samym początku określić gatunek literacki odnośnego tekstu.

Każda bowiem wypowiedź literacka odznacza się pewną swoistą formą wyrazu. Jest to konwencja przyjęta przez autora, a odkrywana przez czytelnika. Mówimy o konwencji, gdyż jedynie wtedy dany utwór zostanie właściwie zrozumiany, jeżeli pomiędzy zamiarem autora, a podejściem czytelnika do utworu istnieje odpowiedniość. Wtedy czytelnik potrafi zastosować właściwe klucze interpretacyjne i odczyta myśl autora. W przeciwnym wypadku istnieje olbrzymie niebezpieczeństwo nieporozumienia.

Stało się to udziałem literatury biblijnej, gdy teksty religijne odczytywano jako wypowiedzi z dziedziny nauk przyrodniczych i prowadzono nieszczęsne, a bardzo szkodliwe spory z przedstawicielami nauk przyrodniczych. Na marginesie tych sporów dopiero zrozumiano, że i tu – w Biblii, chociaż jest słowem nieomylnego Boga – wyróżnianie rozmaitych sposobów wyrazu jest konieczne.

Nauka o literaturze od dawna wyróżnia i klasyfikuje tak pojęte sposoby wyrazu. W cywilizacji europejskiej zasadniczym podziałem jest trójczłonowy podział na dramat, epikę i lirykę. Te naczelne sposoby wyrazu nazywamy rodzajami literackimi. *Rodzaj literacki to ogół utworów wyodrębnionych na podstawie wspólnych cech genetycznych i strukturalnych oraz dominującej w utworze formy podawczej (akcja w dialogach – dramat; opowiadanie – epika; manifestacja uczuć i refleksji – liryka). Podział na rodzaje jest pierwszym stopniem w systematyce literackiej, a główną jego zasadę stanowi punkt widzenia i charakter przedstawianych treści, ubezpieczająco prezentatywny w dramacie, przedmiotowy w epice i podmiotowy w liryce*³

Troisty podział rodzajowy wywodzi się ze starożytności i został sformułowany już przez Arystotelesa. *Rodzaj literacki to jakby suma gotowych środków artystycznych, którymi pisarz dysponuje*

³ S. SIEROTWIŃSKI, *Słownik terminów literackich*, Kraków 1994, wyd. V, s. 210.

i które są już zrozumiałe dla czytelnika⁴. Dlatego autorowie tej wypowiedzi określają rodzaj literacki jako instytucję, choć stwierdzają równocześnie, że nie pozostaje ona niezmienna⁵

Wyróżniamy zatem trzy rodzaje ze względu na trzy główne kryteria, którymi są układ przedstawionych treści, forma podania i stosunek autora do przedmiotu przedstawienia.

Dramat ujmuje akcję w dialogach i podaje wypowiedzi postaci stworzonych przez autora, liryka jest manifestacją uczuć i refleksji w przedstawieniu o charakterze podmiotowym, przedstawia zatem wypowiedzi samego autora, epika natomiast opowiada w sposób przedmiotowy i dlatego pod względem swoich wypowiedzi stanowi rodzaj mieszany, wypowiada się sam autor i wypowiadają się stworzone przez niego postacie⁶

Przyjęty powszechnie podział od początku jednak nastroczał liczne trudności⁷ przede wszystkim ze względu na swoją ogólność. Zaistniała więc potrzeba dalszej specyfikacji. Tak więc wyróżnienie rodzajów literackich pozostało pierwszym i najogólniejszym stopniem literackiej systematyzacji, a jako kolejny stopień klasyfikacji na podstawie specjalnych właściwości formalnych i treściowych utworu wyróżniono gatunki literackie. Tutaj możemy mówić o prawdziwie bogatej gamie form, zależnych od różnych działów literatury.

Gatunek literacki jest to podział w klasyfikacji utworów literackich węższy od podziału rodzajowego. Gatunek literacki można określić jako *zespół intersubiektywnie istniejących reguł, określający budowę poszczególnych dzieł literackich i różnorako przez nie aktualizowany. Jest to jeden z głównych elementów systematyzacji materiału literackiego, mający jako kategorię nadrzędną rodzaj literacki, podrzędną – odmianę gatunkową.*

⁴ R. WELLEK, A. WARREN, *Teoria literatury*, przekład M. Żurowskiego, Warszawa 1976, s. 320.

⁵ Por. Tamże, s. 306n.

⁶ Por. M. GŁOWIŃSKI, T. KOSTKIEWICZOWA, A. OKOPIEŃ-SŁAWIŃSKA, J. SŁAWIŃSKI, *Słownik terminów literackich (Vademecum polonisty)* Wrocław 1988, wyd. II, s. 434–5; R. WELLEK, A. WARREN, *Teoria literatury*, dz. cyt., s. 306–320; H. MARKIEWICZ, *Główne problemy wiedzy o literaturze*, Kraków 1980, wyd. V, str. 148–165.

⁷ Por. H. MARKIEWICZ, *Główne problemy wiedzy o literaturze*, dz. cyt., s. 155.

Gatunek literacki działa na zasadach podobnych do gramatyki, to znaczy określa sposób komponowania dzieła literackiego, tak jak gramatyka określa sposoby mówienia – jest więc istotnym elementem komunikacji literackiej. Działa w ten sposób zarówno wtedy, gdy jego zasady są bezpośrednio formułowane, często w postaci wskazań i zaleceń, jak i wówczas, gdy ci, co je stosują, nie umieją wyrazić ich pojęciowo.

Gatunek literacki jest więc składnikiem praktyki literackiej i – bardzo często – istotnym elementem w rozważaniach teoretycznych. Wchodzi każdorazowo w obręb konwencji literackiej i tak jak ona podlega historycznym zmianom. Poszczególne epoki w dziejach literatury tworzą repertuary gatunków literackich, w których obręb wchodzi gatunki uważane w danym czasie za współczesne, znajdujące się w pełni rozwoju i zaspakajające te potrzeby, jakie wobec twórczości literackiej wysuwa życie społeczne, rozwój kultury, środków przekazu itp.⁸

Gatunki literackie mogą być egzemplifikacją jednego z rodzajów, albo mamy do czynienia z gatunkami mieszanymi, w których na równych prawach znajdują się elementy dwóch lub trzech rodzajów. Przykładem może być dramat romantyczny, w którym obok elementów dramatycznych występują elementy liryczne i epickie. Takim dramatem jest *III część Dziadów* Mickiewicza, gdzie *Wielka Improwizacja* zalicza się do liryki, a *Ustęp* do opowiadania epickiego⁹

Mówi się również o gatunkach pogranicznych, w których występują cechy właściwe dla literatury pięknej obok form właściwych wypowiedziom naukowym, filozoficznym lub publicystycznym. Przykładami są esej, felieton i reportaż¹⁰

Gatunek literacki nie tylko jest zespołem reguł, kierujących autorem przy pisaniu utworu, ale równocześnie implikuje określone zasady interpretacji napisanego już tekstu. Mówimy, że każdy gatunek wymaga odrębnych i sobie właściwych *kluczy interpretacyjnych*, które pozwalają odczytać adekwatną treść rozważanego tek-

⁸ M. GŁOWIŃSKI, *Gatunek literacki*, w: M. GŁOWIŃSKI, T. KOSTKIEWICZOWA, A. OKOPIEŃ-SŁAWIŃSKA, J. SŁAWIŃSKI, *Słownik terminów literackich*, dz.cyt., s. 160.

⁹ Por. Tenże, *Gatunki mieszane*, w: Tamże, s. 162n.

¹⁰ Por. Tenże, *Gatunki pograniczne*, w: Tamże, s. 163.

stu. Różnym sposobom wyrazu odpowiadają różne klucze, które pozwalają z konkretnych wypowiedzi odczytywać przekazywaną treść. Inaczej wyraża ją kronika, nowela czy bajka, inaczej mowa bezpośrednia, a inaczej przenośna.

Dlatego interpretację tekstu zawsze trzeba rozpocząć od ustalenia jego gatunku literackiego, stąd też ich rozróżnienie i klasyfikacja nabierają szczególnego znaczenia, a brak tego rozeznania prowadzi do poważnych nieporozumień.

Z historii znamy wiele takich tragicznych nieporozumień, czego przykładem może być niewłaściwe odczytanie dziesiątego rozdziału *Księgi Jozuego* w dyskusji nad heliocentryczną hipotezą Kopernika, lansowaną przede wszystkim przez Galileusza. Jeśliby to miał być tekst o charakterze wypowiedzi przyrodniczej, to poglądy Kopernika musiałyby być niezgodne z Pismem Świętym, a zatem błędne w zestawieniu z bezbłędnością Biblii. Gdyby jednak odczytano właściwie fragmenty tekstu natchnionego (jak proponował to Galileusz) i na początku ustalono, że należy on do gatunku poetyckiego, wtedy wypowiedzi o stanięciu słońca jako parable poetyczne nie byłyby żadnym argumentem przeciw twierdzeniom naukowym i nie byłoby żadnego powodu, aby przez trzy wieki trwała niszcząca wojna pomiędzy nauką a wiarą przekazywaną przez Biblię. To samo odnosi się to sporów wywołanych teoriami ewolucjonistycznymi w biologii, w których najbardziej zapalnym był problem pochodzenia człowieka¹¹

Na zakończenie tej części naszych rozważań, dotyczących problematyki rodzajów i gatunków literackich, które staraliśmy się przeprowadzić w oparciu o ujęcie literaturoznawcze, trzeba jeszcze poruszyć pewien ważny problem terminologiczny. Literaturoznawstwo uprawiane w Polsce wyróżnia bardzo kategorycznie rodzaj literacki od gatunku literackiego. W innych językach nie zawsze istnieje to odróżnienie i dlatego do polskiej literatury biblistycznej przeszło, początkowo wyłącznie, określenie *rodzaj literacki*, tam, gdzie nasi koledzy literaturoznawcy konsekwentnie używają poprawniejszego określenia *gatunek*. Nie jest to jedyny wypadek

¹¹ Por. T. JELONEK, *Biblia a nauka (Biblia dla wszystkich 16)* Kraków 1995, s. 18–28; 94–126; Tenże, *Rozwój nauk przyrodniczych jako kontekst trudności biblijnych (Biblia dla wszystkich)* Kraków 1993, passim.

swoistej *wieży Babel*, jaka utrudnia porozumiewanie się ludzi, zajmujących się tymi samymi zagadnieniami literackimi, jednych specjalizujących się w literaturze świeckiej, drugich pochyłających się nad literackimi tekstami Biblii. Określone warunki pracy w minionym okresie stymulowały w kierunku ustawiania murów na kształt berlińskiego pomiędzy tymi ludźmi, którzy mieliby dużo sobie do powiedzenia i przyjścia sobie z pomocą. Stąd każdy sobie przyjmował terminologię, własną lub zapożyczaną z literatury zagranicznej. Dziś możemy pracować razem, ale nie mogą nas dzielić skutki wspomnianej wieży Babel z jej pomieszaniem języków.

To, o czym najczęściej mówimy, określa się w polskim literaturoznawstwie *gatunkiem literackim* i trzeba taki sposób określania konsekwentnie wprowadzać, zacząwszy od koniecznego poprawienia polskiego tłumaczenia Konstytucji *Dei Verbum* i innych dokumentów Magisterium Kościoła, a potem w codziennej praktyce. Nasz polski język musi być zrozumiały także dla kolegów literaturoznawców, u których nasze stałe mówienie o rodzajach literackich rodzi wrażenie, że jesteśmy na etapie rozróżniania jedynie dramatu, liryki i epiki, a to właśnie rozróżnienie dla naszych badań nie jest najważniejsze. My rozważamy gatunki literackie i to bardzo często gatunki pograniczne, gdyż teksty biblijne na pierwszym miejscu są tekstami religijnymi, a nie wyłącznie artystycznymi, choć wielu z nich nie brakuje wysokiej klasy artyzmu.

Przechodząc już w naszych rozważaniach na teren literatury biblijnej, trzeba stwierdzić, że podział rodzajowy właściwie nie jest dla niej adekwatny, gdyż odpowiada on cywilizacji wyrosłej na wzorach literatury greckiej, kulturowo obcej semickiej literaturze Biblii. Natomiast wyodrębnienie gatunków literackich, niezwykle konieczne, także nie zawsze będzie pokrywało się z tymi gatunkami, jakie zwykle uwzględnia się w nauce o literaturze. Biblia posiada specyficzne gatunki, częściowo zakorzenione w literaturze starożytnego Bliskiego Wschodu, a częściowo zupełnie oryginalne¹²

¹² Na temat biblijnych gatunków literackich można między innymi wskazać następujące pozycje: M. PETER, *Dyskusja nad rodzajami literackimi w Biblii ze szczególnym uwzględnieniem historiografii Starego Testamentu*, w: *Pod tchnieniem Ducha Świętego. Współczesna myśl teologiczna*, praca zbiorowa pod redakcją Ks. M. Finkego, Poznań 1964, str. 187–198; S. MĘDALA, *Rodzaje literackie w Piśmie Świętym w świetle metod strukturalnej analizy*

Biblia bowiem w swej ludzkiej szacie literackiej czerpała z dorobku kultury ludzkiej i stąd obserwujemy liczne wpływy i naśladownictwa. Wyrażając jednak słowo Boże, dzięki charyzmatowi natchnienia, wykazuje bardzo istotną oryginalność przede wszystkim pod względem treści, ale także ma to swój oddźwięk w formie literackiej.

Problem rozpoznawania i uwzględniania różnic gatunkowych w tekście biblijnym był sprawą naturalną w egzegezie pierwszych wieków, dopiero o wiele później, w czasach Reformacji, zaniedbano takiej interpretacji na rzecz dosłownego przyjmowania wypowiedzi biblijnych i tak zrodziła się tak zwana lektura fundamentalistyczna, która *wychodzi z założenia, że Biblia, która jest natchnionym słowem Bożym i nie ma w niej błędów, musi być odczytywana i interpretowana dosłownie we wszystkich swych szczegółach* (Papieska Komisja Biblijna, *Interpretacja Biblii w Kościele*).

Trudności, wynikłe z takiego ujmowania sprawy, skłoniły Kościół do szukania rozwiązań, które doprowadziły do dokładniejszego poznania, czym jest Biblia i jak ma ona z woli Boga do nas przemawiać. To przywróciło w egzegezie katolickiej właściwe miejsce gatunkom literackim, choć przywrócenie to nie było takie łatwe.

W ogniu więc walk o Biblię Pius XII w encyklice *Divino afflante Spiritu* z roku 1943 zaleca w pracy nad zrozumieniem przekazu biblijnego uwzględniać gatunki literackie, szczególnie historyczne. Całkowite otwarcie egzegezy na problematykę gatunków literackich znalazło swoje odbicie w Konstytucji *Dei Verbum: Celem odświeżenia intencji hagiografów, należy między innymi uwzględnić również gatunki literackie* (12)¹³

Warto zauważyć, że wprowadzenie do egzegezy biblijnej różnicowania gatunków literackich, które łączyło się z poszukiwaniem rozwiązania powstałych trudności, było nie tylko lekarstwem na te

tekstu, w: *Warszawskie Studia Biblijne*, praca zbiorowa, Warszawa 1976, str. 18–34; J. SZLAGA, *Hermeneutyka biblijna*, w: *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, praca zbiorowa, Poznań 1986, str. 184–220; K. BUKOWSKI, *Biblia a literatura polska*, Poznań 1988, wyd. II, str. 26–7; M. ADAMCZYK, B. CHRZEŚTOWSKA, J. T. POKRZYWNIAK, *Starożytność – oświecenie. Podręcznik literatury dla klasy pierwszej szkoły średniej*, Warszawa 1987, str. 95–96.

¹³ W tłumaczeniach Konstytucji mówi się o *rodzajach literackich*, co w myśl powiedzianego powyżej zostało w niniejszym cytacie zmienione.

trudności, ale szczęśliwym powrotem do głębszego rozumienia treści słowa Bożego i możliwością wydobywania całego jego bogactwa. Dlatego w egzegezie nie tylko można, ale koniecznie trzeba uwzględniać problematykę związaną z badaniem gatunków literackich. Zaniedbanie tej drogi poznania sprzeciwia się samemu zamysłowi Boga, który w ten sposób przekazał nam swoje objawienie.

Potrzeba zatem klasyfikacji biblijnych gatunków literackich, aby odczytać funkcję poszczególnych tekstów w całości Biblii i uchwycić treści wyrażane przez autorów biblijnych. Dla zrozumienia bowiem myśli autora decydujące znaczenie ma poznanie formy literackiej utworu¹⁴ Drogą do wspomnianej klasyfikacji są metody historyczno-krytyczne i strukturalne¹⁵, które służą lepszemu poznaniu utworów literackich w ogóle, a Biblii w szczególności.

Pozostaje zatem podstawowe dla naszych rozważań pytanie, jakie gatunki literackie można odnaleźć w Biblii i jak dokonać ich klasyfikacji. Na tym polu podjęto już bardzo wiele wysiłków, o niektórych tylko wspomnimy, aby podjąć jeszcze jedną próbę, która nie rości sobie prawa do doskonałości, ale może potrafi dorzucić choć mały kamyczek do olbrzymiej budowy, jaką jest rozważane zagadnienie.

Żydowski kanon Starego Testamentu dzielił księgi na Prawo, Proroków i Pisma. W pewnym stopniu można przyjąć ten podział jako klasyfikację gatunkową, która jednak jest bardzo szczupła i ogólna. Podobną sytuację odnajdujemy w podziale przyjmowanym w kanonie chrześcijańskim, który wyróżnia Prawo, księgi historyczne, dydaktyczne i prorockie w Starym Testamencie, a Ewangelie, Dzieje, listy i Apokalipsę w Nowym.

Tego rodzaju klasyfikacja odnosi się do całych ksiąg biblijnych, zaliczając je do określonego gatunku. Problem gatunków literackich jest jednak problemem o wiele szerszym. Chodzi nam o wyróżnienie gatunkowej specyfikacji wszystkich tekstów, które posiadają określony charakter, podpadający pod pojęcie gatunku, i przez

¹⁴ Por. M. PETER, *Dyskusja nad rodzajami literackimi w Biblii...*, dz. cyt., s. 187.

¹⁵ Por. S. MĘDALA, *Rodzaje literackie w Piśmie Świętym...*, dz. cyt., s. 19.

sprecyzowanie tego gatunku, odnalezienie odpowiednich kluczy pozwalających na właściwą interpretację myśli zawartej w tym tekście. Dlatego można w sposób bardzo szeroki, a zarazem ogólny, mówić o gatunku całej księgi, ale poszczególne jej części będą w ramach tak określonego gatunku posiadały własne specyfikacje gatunkowe. Ewangelia stanowi szczególny gatunek literacki, ale w każdej Ewangelii mamy jeszcze ogromne bogactwo drobniejszych form literackich, takich jak rodowody, opowiadania o cudach, historia męki, przypowieści, żeby wspomnieć jedynie nieliczne przykłady.

Ostatecznie w egzegezie podejmuje się rozważania na temat gatunku literackiego każdej perykopy, jaką można wyodrębnić w tekstach biblijnych. Ukazuje to wielkie bogactwo form przemawiania Biblii, ale też sprawia, że wyczerpującego zestawu występujących tu gatunków literackich nie da się łatwo zestawić, o ile byłoby to w ogóle możliwe. Każda klasyfikacja gatunków ogranicza się do sprecyzowania form częściej występujących i dotyczących ważniejszych fragmentów Pisma Świętego.

M. Peter¹⁶ przytacza krótkie wyliczenie gatunków literackich występujących głównie w *Księdze Rodzaju*, podane przez F. Hummerlauer:

historia religijna,
historia starożytna,
tradycja ludowa,
midrasz haggadyczny¹⁷

Tenże Autor stwierdza, że *Izrael z jednej strony partycypuje w literackiej kulturze starożytnego Wschodu, z drugiej jednak wykazuje wiele odrębności, samodzielności i oryginalności*¹⁸. Wychoząc z tego założenia przytacza gatunki historycznej literatury Wschodu, a także przekazuje listę gatunków występujących w historycznych księgach Starego Testamentu. Pierwszy zestaw przedstawia się następująco:

listy panujących,
korespondencja dyplomatyczna,
napisy na ścianach,

¹⁶ *Dyskusja nad rodzajami literackimi w Biblii...*, dz. cyt.

¹⁷ Por. Tamże, s. 190.

¹⁸ Tamże, s. 196.

wyprawy władców i dostojników,
biografia,
mity,
kroniki¹⁹

Jako gatunki literackie, odnoszące się do historii, a charakterystyczne dla literatury Izraela, zostały wymienione następujące:

historia etiologiczna,
krótkie opowiadania etiologiczne,
nowela historyczna,
midrasz: haggada, halacha
apokalipsa historyczna
historia religijna,
przymierze jako forma literacka²⁰

J. Szlaga²¹ dzieli biblijne gatunki literackie na zaliczające się do prozy i do poezji. W gatunkach prozaicznych wymienia:

mowy,
kazania,
modlitwy,
dokumenty,
rytuał liturgiczny,
sentencje prawne,
opowiadania.

Wśród opowiadań wyróżnia popularne i historyczne, do pierwszych z nich zalicza:

mit,
saga,
bajka,
legenda.

Do opowiadań historycznych zostały zaliczone:

kroniki,
autobiografie,
midrasz,
apokaliptyka²²

¹⁹ Por. Tamże, s. 192.

²⁰ Por. Tamże, s. 195.

²¹ *Hermeneutyka biblijna*, dz. cyt.

²² Por. Tamże, s. 199n.

W gatunkach poetyckich cytowany autor wymienia:

pieśni żniwne,
pieśni weselne,
pieśni żałobne,
pieśni zwycięskie,
psalmy,

kompozycja dialogowa (Pnp)²³

K. Bukowski²⁴ stwierdza, że w literaturze biblijnej wyróżnia się siedem tak zwanych większych rodzajowych modeli literackich:

historiografia,
prawo,
teksty prorockie,
liryka,
literatura mądrościowa,
apokaliptyka,
list.

W ramach natomiast tych modeli występują mniejsze formy lub gatunki literackie, wśród których przykładowo wymienia:

rodowody,
sagi,
epopeje,
wyrocznie,
przypowieści,
alegorie,
hymny,
lamentacje²⁵

Na zakończenie tego krótkiego przeglądu różnych prób klasyfikacji biblijnych gatunków literackich zobaczymy jeszcze, czego uczy się na ten temat młodzież szkół średnich. Podręcznik literatury dla klasy pierwszej zawiera rozdział poświęcony Biblii²⁶, w którym stwierdzono, że najczęściej teksty biblijne określa się

²³ Por. Tamże, s. 200.

²⁴ *Biblia a literatura polska*, dz. cyt.

²⁵ Por. Tamże, s. 27.

²⁶ M. ADAMCZYK, B. CHRZĄSTOWSKA, J. T. POKRZYWNIAK, *Starożytność – oświecenie*, dz. cyt.

nazwami gatunkowymi, które powstały dla określenia utworów o wiele późniejszych²⁷ Jest to słuszna uwaga. Bardzo często na przykład mówimy o sadze w Biblii, podczas gdy jest to forma literacka nie tylko późniejsza w stosunku do czasu powstawania opowiadań biblijnych, ale także należąca do zupełnie innego kręgu kulturowego, który nie posiada wspólnych powiązań ze środowiskiem, w jakim tworzyła się Biblia. Saga bowiem to *staronordyckie opowiadanie oparte na motywach bajeczno-historycznych, artystycznie opracowana kronika rodowa z obrazami obyczajowymi, przechowywana w zabytkach z XII w.*²⁸

Wspomniany podręcznik podaje także zestaw biblijnych gatunków literackich, dzieląc je na historyczne, mądrościowe i prorockie. Do gatunków historycznych zalicza:

poemat epicki,
saga rodowa,
opowiadanie historyczne,
kronika,
nowela dydaktyczna,
zbiór praw.

W ramach gatunków mądrościowych zostały wymienione następujące:

dialog filozoficzny,
monolog filozoficzny,
pieśń miłosna,
przypowieść,
przysłowie,
aforyzm,
psalm²⁹

Natomiast gatunki prorockie dzielą się na:

mowa religijna,
kazanie,
wyrocznia,
przekleństwo,

²⁷ Por. Tamże , s. 95.

²⁸ S. SIEROTWIŃSKI, *Słownik terminów literackich*, dz. cyt., s. 225.

²⁹ Psalm został bliżej określony jako hymn, pieśń, modlitwa.

lamentacja,
list,
apokalipsa³⁰

W przytoczonych zestawach pojawiło się już bardzo dużo określeń odnoszących się do poszczególnych gatunków literackich w Biblii. Rozumienie tych określeń i ich usytuowanie w dokonywanych podziałach nie zawsze jest jednakowe, w każdym jednak razie już te zestawy pokazują olbrzymie bogactwo form, jakimi przemawia Biblia, aby przekazać słowo Boże.

Nie podejmujemy w tym miejscu uwag krytycznych na temat poszczególnych podziałów i zestawów. Przytoczone zostały bowiem jako przykładowe ukazanie prób podejmowanych dla sklasyfikowania biblijnych gatunków literackich. Każda próba zawiera elementy pozytywne, ale równocześnie można odnieść się do niej krytycznie, co przekraczałoby jednak ramy niniejszego opracowania. Przejdziemy do jego najistotniejszej części, w której pokażemy pewną nową próbę sklasyfikowania zauważonego już bogactwa gatunków literackich, jakie możemy wyodrębnić w przekazie biblijnym.

Rozpatrując Biblię jako całość trzeba uznać ją za księgę o szczególnym charakterze literackim, który możemy przyjąć jako gatunek nadrzędny. W tym sensie mówimy o Biblii jako o księdze religijnej, wyrosłej na gruncie określonej religii i stanowiącej jej normę wiary. Wszystko, co zawiera się w tej Księdze i zostało wyrażone odpowiednimi formami czy gatunkami literackimi służy ostatecznie przekazowi treści religijnej, stąd też nieuwzględnienie w interpretacji Biblii tego nadrzędnego gatunku, albo przyjmowanie tej księgi za coś innego, co często miało miejsce w ateistycznym podchodzeniu do Biblii, gdzie tłumaczono ją jako *dokument świecki*, musi prowadzić do błędnej interpretacji przez zastosowanie błędnych i nieadekwatnych kluczy interpretacyjnych.

Biblia może spełniać rolę arcydzieła literackiego, pomnika literatury starożytnej, źródła danych historycznych i podstawy naszej cywilizacji, ale wszystkie te funkcje spełnia tylko dlatego, że była zawsze traktowana i przyjmowana jako księga religijna, jako słowo Boga do ludzi.

³⁰ Por. M. ADAMCZYK, B. CHRZAŚTOWSKA, J. T. POKRZYWNIAK, *Starożytność – oświecenie*, dz. cyt., s. 96.

Ta Księga jako księga religijna jest świadectwem i normą wiary Izraela i chrześcijaństwa, a podstawową prawdą tej wiary jest zbawienie czyli wyjście Boga ku człowiekowi, aby go do Siebie przygarnąć³¹ Cała Biblia poświęcona została prawdzie o zbawieniu, co szczególnie podkreślił Sobór Watykański II. Dlatego ten naczelný gatunek literacki Biblii, którą określiliśmy jako księgę religijną w tym przypadku wyraża się bardziej precyzyjnie: Biblia jest księgą o zbawieniu.

Przechodząc do wyodrębnienia bardziej szczegółowych gatunków literackich, zwrócimy uwagę na trzy wątki treściowe, jakie w Biblii jako księdze o zbawieniu można odnaleźć. Biblia zasadniczo mówi o Bogu i przedstawia go przede wszystkim jako jedyne Zbawiciela, czyli Tego, który Sam dokonuje zbawienia. To zbawienie dokonuje się w historii i poprzez historię człowieka, w którą Bóg wkracza i w niej dokonuje zbawczych interwencji. Biblia bardzo szeroko opisuje te właśnie zbawcze interwencje Boga rozłożone w historii. Na zbawcze zaproszenie Boga do wejścia z Nim we wspólnotę człowiek powinien odpowiedzieć. Biblia poświęca także wiele miejsca zagadnieniu, jak powinna wyglądać ta odpowiedź, uzdalniająca do przyjęcia Bożej oferty.

Trzy, wspomniane powyżej, wątki treściowe Biblii można zatem wymienić następująco:

- Bóg jako Zbawiciel;
- Ukazanie zbawczych interwencji Boga w historii;
- Wskazanie, jak należy postępować, aby odpowiedzieć na zbawcze zaproszenie Boga.

Biblijna nauka o Bogu przenika całe Pismo Święte, które nie jest jednak nigdzie dogmatycznym traktatem *de Deo*. Dlatego z tym pierwszym i – można powiedzieć – wszechobecnym, ukrytym w całej Biblii, wątkiem nie wiążą się specjalne formy przekazu, a więc ten wątek nie będzie służył dalszej klasyfikacji biblijnych gatunków literackich. Dwa natomiast następne wątki pozwalają na wyodrębnienie dwu głównych grup zbierających poszczególne gatunki.

Pierwsza grupa związana będzie z opisem Bożych interwencji w historii, druga z nauką o właściwym postępowaniu człowieka

³¹ Por. T. JELONEK, *Biblijna historia zbawienia*, Kraków 1995, wyd. III, s. 35–42.

czyli mądrością, gdyż w biblijnym pojęciu mądrości jest ona umiejętnością dobrego to znaczy etycznie poprawnego postępowania.

W ramach zatem naczelnego gatunku literackiego, określającego przekaz Biblii, wyróżniamy dwie grupy gatunków: historyczne (przy szczególnym rozumieniu historii jako ukazania Bożego działania w historii człowieka) i mądrościowe (przy rozumieniu mądrości jako umiejętności właściwego postępowania, które jest odpowiedzią na zbawcze działanie Boga).

Wyróżniona tu dwoistość zasadniczego podziału form literackich Biblii tkwi w niej samej i została *odkryta* już w interpretacji rabinistycznej, która dzieliła się na haggadę, czyli część narracyjną, która miała doprowadzić do poznania i poprawnego rozumienia Boga, świata i człowieka³² oraz halachę, podającą zasady postępowania i praktyczne przepisy. Haggada i halacha jako interpretacja Biblii, początkowo przekazywane ustnie zostały spisane w Misznie i w Talmudzie³³

Dwoisty podział gatunków literackich Biblii może okazać się pożytecznym przy ich klasyfikacji, okazuje się jednak niewystarczający, zwłaszcza jeżeli bierzemy pod uwagę charakter literacki większych jednostek, które zasługują na specjalne wyszczególnienie, a jako całości łączą w sobie elementy jednej i drugiej grupy. Tu przede wszystkim trzeba wymienić dwa typowo biblijne gatunki, jakimi są pouczenia prorockie (księgi proroków: Izajasza, Jeremiasza, Ezechiela i dwunastu proroków; jako całości) i przymierze jako forma literacka.

W pierwszym przypadku mamy ściśle ze sobą złączoną proroczką interpretację znaków czasu, a więc ukazanie znaczenia dokonujących się faktów historycznych, z pouczeniem moralnym, wskazującym na wezwanie Boga skierowane do człowieka w tym właśnie znaku czasu zawartym³⁴.

³² Por. G. HERRGOTT, *Haggada*, w: *Praktyczny słownik biblijny*, praca zbiorowa, przekład T. Mieszkowski i P. Pachciarek, Warszawa 1994, kol. 408.

³³ Por. J. MAIER, *Geschichte der jüdischen Religion. Von der Zeit Aleksanders des Großen bis zur Aufklärung mit einem Ausblick auf das 19./20. Jahrhundert (Herder/Spektrum band 4116)* Freiburg 1992, s. 95–102.

³⁴ Por. T. JELONEK, *Prorocy Starego Testamentu (Biblia dla wszystkich)* Kraków 1993, s. 30.

W przypadku przymierza natomiast biblijne opisy zawierania przymierza wzorują się na formularzach umów lennych, które zawierały następujące elementy:

prezentacja monarchy,
prolog historyczny,
wyjaśnienie ogólnej zasady,
warunki szczegółowe,
lista świadków,
błogosławieństwo i przekleństwo³⁵

W realizacji tych elementów występują opisy teofanii, które mają charakter interpretacji działania Boga w historii oraz podawane jest prawo przymierza, którego opis ma charakter pouczenia mądrościowego.

Pouczenia prorockie i opisy przymierza są zatem takimi gatunkami literackimi, które łączą w sobie elementy dwu wyróżnionych poprzednio gatunków, można więc mówić o gatunku mieszanym lub pośrednim. Jeśli jednak od całości wymienionych jednostek literackich przejdziemy do ich fragmentów, z łatwością będziemy mogli je zaklasyfikować do jednej z wyróżnionych grup gatunków.

Dla dokonania dalszej klasyfikacji trzeba w obu grupach gatunków wymienić bardzo liczne formy literackie. Dla ich wyróżnienia należałoby uwzględnić gatunki literackie, jakie były uprawiane w kulturowym środowisku Izraela. Przede wszystkim wchodzi tu w rachubę gatunki stosowane w literaturze semickiej, następnie wpływ na sposoby wyrażania się Biblii miała literatura egipska, perska, a także grecko-łacińska.

Biblia, przejmując te różnorodne wzory starożytnej literatury, wykorzystuje je do przekazania swojej oryginalnej treści. Dlatego gatunki biblijne mimo tego, że są naśladownictwem zaczerpniętym z innych źródeł mają własną charakterystykę, którą trzeba każdorazowo uwzględniać.

Egzemplifikacja wszystkich tak rozpoznanych gatunków literackich, które występują w Biblii i dadzą się zakwalifikować do jednej z wyróżnionych grup, wymagałaby obszernej monografii,

³⁵ Por. A. LÄPPLE, *Od egzegezy do katechezy 1 Stary Testament*, przełożył B. Białecki, Warszawa 1986, s. 122.

bardzo z pewnością potrzebnej, ale przerastającej ramy niniejszego przedłożenia. Dlatego w tym miejscu będziemy musieli zadowolić się jedynie bardzo wyrywkowym podaniem niektórych przykładów bez omawiania ich charakterystyki i odpowiadających im kluczy czyli sposobów interpretacyjnych.

Do pierwszej grupy, a więc gatunków określonych jako historyczne między innymi możemy zaliczyć:

- opis teofanii,
- historia etiologiczną,
- dzieje patriarchów,
- opisy z dziejów Izraela,
- kronika,
- dokument,
- biografia lub autobiografia,
- historia patetyczna,
- mit,
- legenda,
- midrasz haggadyczny,
- krótkie opowiadania etiologiczne,
- ewangelia,
- dzieje (praxis),
- apokalipsa jako teologia historii,
- rodowód,
- opis powołania,
- hymn chrystologiczny,
- wyznanie wiary,
- nowela.

Do grupy gatunków mądrościowych, znów jedynie przykładowo, możemy zaliczyć:

- kodeks prawa,
- sentencje prawne,
- rytuał liturgiczny,
- midrasz halachiczny,
- wypowiedzi Mądrości,
- kazanie,
- mowa,
- wyrocznia,

błogosławieństwa i przekleństwa,
list,
przypowieść,
alegoria,
aforyzmy,
bajka,
wyznanie grzechów,
lamentacja.

Sporządzonym powyżej listom gatunków daleko do wyczerpania wszystkich sposobów przemawiania Biblii. Z przytoczonych zestawów widać również, że można byłoby pokusić się o wprowadzanie wśród wymienionych przykładów jakiejś dalszej systematyzacji, a więc wyróżnienia w każdej z dwu grup pewnych podgrup. Oczywiście istnieje taka możliwość i jest to zadanie do wykonania, ale przy tak wybiórczym jeszcze wymienieniu przykładów próba ich grupowania nie dałaby adekwatnego wyniku.

Wyliczonymi powyżej gatunkami literackimi, które odkrywamy w Biblii Bóg przemawia do człowieka, aby udzielić mu objawienia. Istnieje jeszcze jeden bardzo ważny sposób przemawiania Biblii, który, jako natchniony, jest słowem Boga, ale jest to słowo, które Bóg przekazuje człowiekowi, aby ten zwrócił się nim do swego Zbawiciela. Są to teksty modlitewne, wśród których psalmy zajmują miejsce poczesne, a w Nowym Testamencie modlitwa, której Jezus nauczył swoich uczniów, *Ojcze nasz*.

Przedstawione uwagi z konieczności mają charakter fragmentaryczny i bardziej zarysowują pewną ideę, niż rozwiązują postawiony problem klasyfikacji biblijnych gatunków literackich. Dokonana próba ujęcia bogactwa form występujących w Biblii stawia sobie tylko jedno zasadnicze zadanie. Autorowi chodziło o pokazanie, że w tym zagadnieniu trzeba wyjść od samej Biblii i jej fundamentalnego przesłania, a zatem klasyfikacja gatunków literackich w Biblii jest czymś swoistym, w czym wypracowane w literaturoznawstwie opisy gatunków mogą być pomocne, ale nie dają pełnego rozwiązania. Tego rozwiązania trzeba szukać przede wszystkim na terenie biblistyki, badającej niezwykle oryginalne słowo Boga skierowane do człowieka.

BIBLIA = księga o zbawieniu

gatunki historyczne

gatunki mądrościowe
pouczenia prorockie
opisy przymierza

opis teofanii,
dzieje patriarchów,
opisy z dziejów Izraela,
kronika,
dokument,
biografia lub autobiografia,
historia patetyczna,
mit,
legenda,
midrasz haggadyczny,
krótkie opowiadania etiologiczne,
ewangelia,
dzieje (praxis),
apokalipsa jako teologia historii,
rodowód,
opis powołania,
hymn chrystologiczny,
wyznanie wiary,
nowela.

kodeks prawa
sentencje prawne,
rytuał liturgiczny,
midrasz halachiczny,
wypowiedzi Mądrości,
kazanie,
mowa,
wyrocznia,
błogosławieństwa,
przekleństwa,
list,
przypowieść,
alegoria,
aforyzmy,
bajka,
wyznanie grzechów,
lamentacja.

MODLITWA

PROVA DI CLASSIFICAZIONE DEI GENERI LETTERARI BIBLICI

R i a s s u n t o

Nella Sacra Scrittura Dio parlò a modo umano, condizionato storicamente, perciò ogni testo biblico richiede un'interpretazione adeguata che comincia dall'identificazione del genere letterario di un dato testo. I testi

letterari vengono classificati in diversi modi che non sono sempre adeguati all'analisi della Bibbia a causa della sua particolarità culturale.

La Bibbia possiede generi letterari specifici radicati nella letteratura dell'antico Medio Oriente e in parte originali.

I documenti della Chiesa raccomandano di prendere in considerazione nell'esegesi la diversità dei generi letterari nella Sacra Scrittura. Si è tentato diverse volte di classificare i generi letterari biblici. In questa comunicazione viene presentata una nuova prova di tale classificazione che non si basa sui criteri esterni, ma sulla Bibbia stessa e sul suo messaggio fondamentale. La Bibbia nel suo insieme costituisce un genere principale, è un **libro sulla salvezza**. La dottrina biblica sulla salvezza dimostra divini interventi salvifici nella storia e insegna come vivere per rispondere alla chiamata di Dio. Questi due motivi permettono di individuare due gruppi fondamentali di generi letterari: quelli storici e quelli sapienziali. Ognuno di questi gruppi comprende numerosi generi particolari. Esistono pure generi misti: insegnamenti dei profeti e descrizioni dell'alleanza, che sono di carattere sia storico che sapienziale. Un genere a parte costituiscono i testi di preghiera.